

РОЗДІЛ 6 ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО

УДК 821-311.7.09(73)Тевіс
DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2023.31.21>

ЖАНРОВА СПЕЦИФІКА ВИХОВНОГО РОМАНУ В ПЕРЕКЛАДІ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНОМОВНОГО ПЕРЕКЛАДУ РОМАНУ В. ТЕВІСА «ХІД КОРОЛЕВИ»)

GENRE SPECIFICITY OF THE COMING OF AGE NOVEL IN TRANSLATION (BASED UPON THE UKRAINIAN TRANSLATION OF W. TEVIS' NOVEL «THE QUEEN'S GAMBIT»)

Іванова А.О.,
orcid.org/0000-0002-1733-4416
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри англійської філології
Ужгородського національного університету

Кішко О.В.,
orcid.org/0000-0003-1485-2653
старший викладач кафедри англійської філології
Ужгородського національного університету

Данилич Я.В.,
orcid.org/0009-0007-1235-3734
студентка IV курсу факультету іноземної філології
Ужгородського національного університету

Статтю присвячено жанровій специфіці виховного роману в перекладі. Виховний роман визначено як тип роману, в якому домінує тема виховання та розвитку характеру. Виховний роман знаходиться у річищі сучасних перекладацьких розвідок, оскільки тема виховання та становлення особистості займає чільне місце в культурно-філософській царині. Основними характеристиками виховного роману є зосередження оповіді навколо головного героя, зображення формування його світогляду та внутрішньої еволюції. Важливу роль в цьому становленні героя також відіграють другорядні персонажі, оточення, спосіб життя, освіта та виховання. Було проаналізовано основні тенденції та ознаки згаданого жанру, а саме: тема зростання та виховання особистості, зображення еволюції головної героїні. У статті також розглянуто проблему перекладу художньої літератури, основні труднощі при перекладі художніх текстів, та особливості перекладацького застосування перекладацьких трансформацій. На матеріалі українськомовного перекладу роману Волтера Тевіса «Хід королеви» було охарактеризовано основні ознаки жанру виховного роману. Визначено основні перекладацькі трансформації, якими послуговувався перекладач при перекладі роману та відтворенні його жанрової специфіки. Серед найпоширеніших перекладацьких трансформацій є контекстуальна заміна, конкретизація, транспозиція та компресія. Домінантною перекладацькою трансформацією при перекладі аналізованих уривків роману є контекстуальна заміна, що дозволяє перекладачеві передати зміст оригінального тексту, який відповідатиме культурному контексту мови перекладу. З позиції перекладознавства, актуальність жанру виховного роману зумовлюється відображенням різноманітних соціальних, культурних та історичних обставин. Перекладачі при цьому відіграють важливу роль у передачі культурної специфіки і ототожненні читача з різним досвідом та з досліджуваною історією.

Ключові слова: виховний роман, становлення особистості, зростання, жанрові особливості, переклад, перекладацькі трансформації, Волтер Тевіс.

This article is devoted to the genre specificity of the coming of age novel in translation. The coming of age novel has been defined as a type of novel dominated by the theme of upbringing and character development. Among its main characteristics are the focus of the narrative around the protagonist, the depiction of the formation of his worldview and inner evolution. Secondary characters, the environment, lifestyle, education and upbringing also play an important role in this character development. The article analyses the main tendencies and features of this genre, namely: the theme of growth and education of the individual, the depiction of the evolution of the main character. The problem of literary translation, the main difficulties in translating literary texts, and the peculiarities of the translation process have been studied. On the basis of the Ukrainian translation of Walter Tevis's novel *The Queen's Gambit*, the main features of the coming of age novel genre of the educational novel are characterised. We have identified the main transformations used by the transla-

tor in translating the novel and rendering its genre specificity. Among the most common translation transformations were contextual substitution, concretization, transposition and compression. The most dominant translation transformation in the translation of the analysed novel excerpts was contextual substitution. This can be attributed to the fact that contextual substitution allows the translator to convey the meaning of the original text in a more acceptable way that corresponds to the cultural context of the target language. From the point of view of translation studies, the relevance of the coming of age novel genre is determined by the portrayal of various social, cultural and historical circumstances. In this case, translators play an important role in conveying cultural specificity and identifying the reader with different experiences with the story under study.

Key words: coming of age novel, personal development, growth, genre features, translation, translation transformations, Walter Tevis.

Постановка проблеми. Виховний роман – це жанр літератури, що описує зростання, дорослішання та самопізнання головного героя. Аналіз специфічних елементів цього жанру в контексті перекладу дає змогу зрозуміти, як ці наративи трансформуються або зберігаються в різних мовах.

З позиції перекладознавства жанр виховного роману є особливо актуальним, оскільки він часто відображає соціальні, культурні та історичні обставини [4]. Перекладачі відіграють важливу роль у передачі культурної специфіки і ототожнення читача з різним досвідом з досліджуваною історією.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічною базою є дослідження жанрових особливостей виховного роману, закладені працями С. Притолок, та В. Зарви [2; 4; 5]. В їхніх працях розглянуто історію розвитку та становлення виховного роману, його сюжетно-композиційну структуру та систему жанрових ознак.

Постановка завдання. Мета дослідження – визначити основні особливості жанру виховного роману на матеріалі роману В. Тевіса «Хід королеви» та виявити найпоширеніші перекладацькі трансформації в процесі передачі його жанрової специфіки.

Виклад основного матеріалу. Багато літературознавців та перекладознавців досі цікавляться виховним романом як теоретичним, історичним і літературним явищем. Існує значна кількість досліджень, присвячених зародженню та розвитку цього жанру в різних літературах, його унікальності як роману, що еволюціонував у часі, починаючи з епохи Просвітництва і до сьогодення, його структурі та художній природі. У вітчизняному літературознавстві проблема розвитку жанру виховного роману пов'язана з іменами таких науковців як С. Притолок [4], [5], В. Зарва [2], та Т. Гарасим [1]. Оскільки майже кожен роман містить певні риси згаданого жанру, дослідники ставлять під сумнів визначення жанру і приналежність того чи іншого твору до виховного роману [2, с. 6].

Як літературний жанр виховний роману вперше з'явився та сформувався в німецькій літературі в другій половині XVIII століття в епоху Просвітництва. Потім набув поширення в першій половині XIX століття. Основними передумовами виникнення жанру стали зміна ролі особистості в суспільстві та появою в епоху Просвітництва переконання в необхідності вдосконалення природних якостей людини через освіту, досвід та самовиховання [2, с. 6].

Ф. Бланкенбург у 1774 році вжив слово «bildungsroman», від якого згодом походить виховний роман, і описав його як жанр художньої літератури, в якому переважає тема виховання та розвитку характеру [2, с. 7]. Термін, запроваджений Бланкенбургом, з часом став широко відомим. Німецький філософ Вільгельм Дільтей, який першим визначив його як історичний жанр, ввів поняття «bildungsroman» у літературознавство [2, с. 7].

Виховний роман – це роман, оповідь якого зосереджується на головному герої, що формується і виховується під впливом різних чинників, зокрема освіти, сім'ї та людей з його найближчого оточення [4]. Інші персонажі є другорядними та можуть відігравати конструктивну або деструктивну роль у становленні протагоніста [4]. Різноманітні описи (портрета, інтер'єру, пейзажу, речей, тощо) відіграють значну роль у композиції виховного роману. Вони мають не лише певну рефлексивну функцію, але й символізують погляди, цінності та спосіб життя головного героя [2, с. 12].

Кожен жанр та тип тексту зумовлює певні особливості перекладацького процесу. Поняття змісту художнього твору є досить складним та істотно відрізняється від змісту наукових чи ділових текстів, адже окрім відображення логічної, ідейно-пізнавальної інформації, він також містить емоційну, що впливає на почуття та сприйняття читача. Тому головною проблемою для перекладача є пошук функціональних відповідників, які б поєднували одночасно семантичні функції чи лексико-стилістичні аспекти оригіналу та зберігали його емоційну та експресивну цінність у перекладі [3].

У центрі уваги художнього перекладу – насамперед естетична, а не комунікативна функція мови. Кожен елемент твору впливає на творче мислення носія мови, викликаючи в нього певні образи. В процесі перекладу ці образи, як правило, дещо порушуються через відмінності мови. Перекладач повинен взяти на себе роль письменника та відтворити творчий процес автора оригіналу, щоб твір зберіг свою цінність у новому мовному середовищі. Перекладач також повинен надати твору нових асоціативних зв'язків, які б викликали нові образи, притаманні носіям певної мови [7].

Таким чином, специфіка художнього перекладу визначається не тільки поєднанням різних стилів, лексичними та граматичними елементами, які потребують функціональних відповідників у мові перекладу, а й значною мірою тим, що переклад художніх текстів є творчим процесом, а не просто передачею певної інформації [3].

У ході роботи нами було розглянуто перекладацькі трансформації, що були застосовані при перекладі роману Волтера Тевіса «Хід королеви».

Роман «Хід королеви» – це психологічний трилер В. Тевіса про сироту Бет Гармон, що стає шаховим вундеркіндом, в якому автор звертається до проблем одержимості, залежності та травми. «Хід королеви» є п'ятим романом Волтера Тевіса. Для нього, як і для інших романів автора, характерні глибокий психологізм, зображення внутрішньої боротьби героїв та підняття важливих соціальних тем. Однією з головних у романі можна вважати тему формування особистості.

Зростаючи в притулку Метуен, головна героїня Бет часто відчуває себе в пастці, і саме це безсилля визначає її дитинство, адже вона ще не має можливості контролювати своє життя. У Метуені Бет мусить дотримуватися правил, щоб уникнути погроз з боку директорки закладу пані Дірдорф: «*With ten demerits you were whipped on the behind with a leather strap. Beth had felt that strap only in her imagination, but her imagination expanded for a moment with a vision of pain like fire on the soft parts of herself*» [9, p. 15]; «*За десять штрафних балів дітей шмагали по сідницях шкіряним ремнем. Бет куштувала того ремня лише в уяві, але на мить перед очима промайнула картинка вогняного болю в м'яких місцях*» [8, с. 19].

У перекладі даного уривку спостерігаємо використання контекстуальної заміни. Слово «*demerit*» було перекладено словосполученням «штрафний бал», що не є його словниковим відповідником. Вираз «*felt that strap*» було перекладено як «куштувала того ремня». Наступним

прикладом використання контекстуальної заміни є переклад фрази «*her imagination expanded*» на «перед очима промайнула картинка». Згадана лексична трансформація була використана досить доречно у вищенаведених випадках, адже перекладач вірно передав сенс виразів мови оригіналу.

Коли Бет опиняється замкненою в кімнаті під час спроби викрасти транквілізатори з дитячого будинку, автор описує її почуття: «*she felt trapped, the same wretched, heart-stopping sensation she had felt when she was taken from home and put in this institution and made to (...) hear noises all night long that were, in a way, as bad as the shouting at home, when Daddy and Mother were there—the shouting from the brightly lit kitchen. (...) She felt trapped then, too, and her arms were numb*» [9, p. 45]. Ці думки відображають почуття безсилля Бет не лише в цей момент, але й впродовж усього її дитинства в дитячому будинку.

Українською мовою цей уривок відтворено так: «*Бет відчувала себе в пастці: так само жахливо, аж до завмирання серця, вона почувалась, коли її забрали з дому й привезли до цього закладу та змусили (...) всю ніч чути різні звуки, що було, в якомусь сенсі, не краще за крики татка й мами вдома – крики з яскраво освітленої кухні. (...) Тоді вона також почувалася в пастці і в неї німіли руки*» [8, с. 54].

Перекладач ужив транспозицію при перекладі, замінивши прикметники «*wretched*» та «*heart-stopping*» прислівником та прислівниковим словосполученням; при цьому слово «*sensation*» в перекладі випущено. Такий переклад є яскравим прикладом досягнення еквівалентності між вихідним і цільовим реченнями.

У наведеному уривку також спостерігаємо антонімічний переклад словосполучення «*as bad as*», яке було замінено на заперечну конструкцію «не краще за». Вираз «*the shouting at home*» було замінено на «крики тата й мами вдома» для забезпечення більш конкретного та контекстуального перекладу. Зазначимо також компресію фрази «*when Daddy and Mother were there*» у перекладі. Це випущення не впливає на загальний зміст речення і допомагає зберегти ясність і лаконічність мови перекладу.

Після смерті місіс Вітлі Бет стає повністю відповідальною за себе, і ця незалежність знаменує її справжнє дорослішання: «*it had consoled her to know that she could go on living in the house, buying her groceries at the supermarket and going to movies when she wanted to without feeling pinched for money or having to think about getting work or going to college or finding tournaments to win*» [9, p. 217].

Ці прості жести ілюструють, як Бет стала дорослою, по суті, перебравши будинок від своєї приємної матері і здобувши більшу самостійність.

Український переклад уривку наступний: «дівчину **втішала думка** про те, що вона й далі може жити в цьому будинку, купувати продукти в супермаркеті й ходити в кіно, коли їй заманеться, не відчуваючи **фінансової скрути** та не мусячи думати про роботу, університет чи пошуки турнірів для заробітків» [8, с. 262]. Вираз «consoled her» було перекладено як «втішала думка». Перекладач замінив дієслово «втішала» іменниковим словосполученням «втішала думка», уживши декомпресію. Словосполучення «without feeling pinched for money» в українському варіанті було замінене на «не відчуваючи фінансової скрути» за допомогою контекстуальної заміни.

Бет зображена як самотня людина, яка часто відчуває себе відірваною від інших, вона некоммунікбельна як в сиротинці, так і в школі, і в університеті: «*Beth was always alone in the halls; (...) Most girls walked in pairs or in threes, but she walked with no one*» [9, р. 67]. При відтворенні даного уривку перекладач ужив конкретизацію та контекстуальну заміну: «*Бет завжди ходила коридорами одна; (...) Більшість дівчат ходили по двох чи троє, але Бет була сама*» [8, с. 82].

Бет також відчуває ізоляцію та відчуження всередині шахової спільноти: «*Listening to the two of them, she had felt something unpleasant and familiar: the sense that chess was a thing between*

men, and she was an outsider» [9, р. 125]; «*Коли вона слухала тих двох, її охопило знайоме неприємне почуття: наче шахи були чоловічою справою, а вона тут зайва*» [8, с. 151].

У даному уривку спостерігаємо використання контекстуальної заміни при перекладі дієслова «felt» яке відтворено за допомогою словосполучення «охопило почуття». Вираз «she was an outsider» було перекладено як «вона тут зайва», що є ще одним прикладом вживання контекстуальної заміни.

Висновки. Виховний роман – це тип роману, в якому домінує тема виховання та розвитку характеру. Його основними характеристиками є концентрація дії навколо головного героя, зображення формування світогляду та внутрішньої еволюції персонажа.

Аналіз перекладацьких трансформацій на прикладі перекладу роману В. Тевіса «Хід королеви», Е. Євтушенко, дає підстави стверджувати, що в тексті перекладу найчастіше зустрічаються такі види перекладацьких трансформацій, як контекстуальна заміна (47%), транспозиція (13%), компресія (13%), декомпресія (7%), антонімічний переклад (7%) та конкретизація (13%).

Домінантною перекладацькою трансформацією при перекладі аналізованих уривків роману є контекстуальна заміна. Ймовірно, це пов'язано з тим, що контекстуальна заміна дозволяє перекладачеві передати зміст оригінального тексту в більш прийнятний спосіб, що відповідає мові перекладу та її культурному контексту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гарасим, Т. О. Роман виховання та роман ініціації: типологічні збіги й відмінності. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. Філологія*. 2014. Вип. 11(1). С. 102–105.
2. Зарва В. А. Становлення, еволюція й особливості роману виховання. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Сер. Філологічні науки*. 2014. Вип. 2. С. 5–14.
3. Полюк, І. С., Бондар Л. В. Закономірності та особливості процесу письмового перекладу текстів різних жанрів. 2006. URL: https://nmetau.edu.ua/file/07_polyuk.pdf (дата звернення: 24.10.2023).
4. Притолок С. А. Жанрові особливості роману виховання. Тернопіль: Видавець Стародубець, 2004. 48 с.
5. Притолок С. А. Трансформація жанру роману виховання в постмодерністичному дискурсі. *Питання літературознавства*. 2008. Вип. 75. С. 103–109.
6. Рогова, Т. А. Концептуальні символи у екранній драмі «Ферзевий гамбіт» (Netflix, 2020). *Молодий вчений*, 1 (89). 2021. С. 141–145. URL: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-1-89-30> (дата звернення: 24.10.2023).
7. Шемуда, М. Г. Художній переклад як важливий чинник міжкультурної комунікації. *Наукові записки Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя. Сер. Філологічні науки*. 2013. С. 164–168.
8. Тевіс В. Хід королеви : роман / пер. з англ. Е. Євтушенко. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2023. 352 с.
9. Tevis W. The Queen`s Gambit. RosettaBooks, 2014. 291 p.